

Světлана Alexijevičová

Modlitba za Černobyl

— KRONIKA
BUDOUCNOSTI

Z ruštiny přeložili Milan Jungmann
a Libor Dvořák

Pistorius & Olšanská
Příbram 2017

Text © 2013 by Svetlana Alexievich

Translation © Milan Jungmann – dědicové, 2001 a Libor Dvořák, 2017

ISBN 978-80-7579-000-2 (PDF)

ISBN 978-80-87855-76-8 (tištěná kniha)

J sme vzduch, nejsme země.

M. Mamardašvili

Historická poznámka

Bělorusko... Pro svět jsme terra incognita – neznámá, neprobádaná země. „Bílá Rus“ – tak asi zní název naší země v angličtině. O Černobyli ví každý, ale jenom v souvislosti s Ukrajinou a Ruskem. Máme o sobě ještě co říct...

Narodnaja gazeta 27. dubna 1996.

26. dubna 1986 v 1 hodinu, 23 minut a 58 vteřin zničila série výbuchů reaktor a budovu 4. energobloku černobylské atomové elektrárny, nacházející se nedaleko od běloruských hranic. Černobylská katastrofa se stala největší technologickou katastrofou 20. století.

Pro malé Bělorusko (má 10 milionů obyvatel) znamenala národní neštěstí, ač sami Bělorusové nemají jedinou atomovou elektrárnu. Je to stále agrární země, s převážně rolnickým obyvatelstvem. Za druhé světové války zničili němečtí fašisté na běloruském území 619 vesnic i s obyvatelstvem. Po Černobyli přišla země o 485 vesnic a osad: 70 z nich už je navždycky pohřbeno pod zemí.

Za války zahynul každý čtvrtý Bělorus, dnes žije každý pátý na zamořeném území. To představuje 2,1 milionu lidí, z toho 700 tisíc dětí. Mezi faktory demografického poklesu zaujímá radiace hlavní místo. V Gomelské a Mogilevské oblasti (které černobylská katastrofa postihla nejvíce) převýšila úmrtnost o 20 % porodnost.

V důsledku katastrofy bylo do ovzduší vyvrženo 50×10^6 Ci radionuklidů, z toho 70 % spadlo na Bělorusko, přičemž 23 % jeho území bylo zamořeno radionuklidy cezia 137 o hustotě více než 1 Ci na kilometr čtvereční. Pro srovnání: na Ukrajině bylo ozářeno 4,8 % území, v Rusku 0,5 %. Plocha orné půdy s hustotou zamoření od 1 Ci a více na kilometr čtvereční činí více než 1,8 milionů hektarů, plocha zamořená stronciem 90 o hustotě 0,3 Ci i více na kilometr čtvereční čítá něco kolem půl milionu hektarů. Bylo nutné vyřadit 264 tisíc hektarů zemědělské půdy. Bělorusko je zemí lesů. Avšak 26 % lesů a více než polovina luk v povodí řek Pripjať, Dněpr a Sož náleží k zóně radioaktivního zamoření.

V důsledku neustálého působení malých dávek radiace se v zemi každý rok zvyšuje počet nemocných rakovinou, duševně postižených, lidí s psychickými poruchami a genetickými mutacemi.

*Sborník „Černobyl“. Běloruská encyklopedie 1996,
str. 7, 24, 49, 101, 149.*

Podle výsledků pozorování byl 29. dubna 1986 vysoký stupeň radiace zaznamenán v Polsku, Německu, Rakousku a Rumunsku, 30. dubna ve Švýcarsku a severní Itálii, 1.–2. května ve Francii, Belgii, Nizozemsku, Velké Británii a severním Řecku, 3. května v Izraeli, Kuvajtu a Turecku...

Plynné a větrem přenosné látky se šířily globálně: 2. května byly zaznamenány v Japonsku, 4. května v Číně, 5. května v Indii, 5. a 6. května v USA a Kanadě.

Ani ne za týden se stal Černobyl celosvětovým problémem.

*Sborník „Následky černobylské havárie v Bělorusku“.
Mezinárodní Sacharovův institut pro radiologii
Minsk 1992, str. 82.*

Čtvrtý reaktor, nazývaný objekt „Úkryt“, má dosud ve svém olovo-železobetonovém lůně kolem 200 tun jaderného paliva. A to je částečně promíseno s grafitem a betonem. Co se s ním děje dnes, neví nikdo.

Sarkofág se budoval nakvap, konstrukce je to unikátní, konstruktéři z Pitěru na ni mohou být hrdí. Měla fungovat třicet let. Avšak montovali ji „na dálku“, desky se spojovaly pomocí mechaniky ovládané z vrtulníků, proto také vznikly četné spáry. Dnes celková plocha trhlin a prasklin, z nichž nadále pronikají radioaktivní aerosoly, převyšuje podle některých údajů 200 čtverečních metrů... Pokud vane vítr ze severu, vytváří se na jihu koloid s uranem, plutoniem a ceziem. Nejen to, ale za slunečního dne, když se v sarkofágu nesvítí, jsou v reaktorové hale patrný paprsky světla přicházející seshora. Jak je to možné? Také dovnitř zatéká, když prší. A když se vlhkost dostane k nějakému palivu obsahujícímu směsi, může dojít k řetězové reakci...

Sarkofág je nebožtík, který dýchá. Vydechuje smrt. Jak dlouho ještě vydrží? Na to nikdo není s to odpovědět, dokud nebude možné dostat se ke všem spojům a konstrukcím, aby se dalo zjistit, jak dlouho bude ještě odolávat. Zato všichni chápou, že zničení Úkrytu by mělo dokonce ještě strašnější následky než v roce 1986...

Časopis Ogoňok č. 17, duben 1996.

„Než přišel „Černobyl“, připadalo na 100 tisíc obyvatel Běloruska 82 onkologických onemocnění. Dnes je statistika taková: na 100 tisíc je nemocných 6 tisíc. Počet nemocných rakovinou se znásobil 74krát.

Úmrtnost se za posledních deset let zvýšila o 23,5 %. Nejvíce lidí umírá v produktivním věku mezi 45 až 50 lety; stáří umírá jen jeden člověk ze 14. V nejméně postižených oblastech se při lékařské prohlídce zjistilo, že sedm z deseti lidí je nemocných. Projíždíte vesnice a ohromí vás velké plochy rozrůstajících se hřbitovů... Některá čísla nejsou známa dodnes... Stále ještě jsou držena v tajnosti, tak jsou obludná. Sovětský svaz vyslal na místo katastrofy 800 tisíc vojáků základní služby a k tomu povolal taky tzv. likvidátory, jejichž průměrný věk byl 33 let. Chlapci základáci obvykle na vojnu přicházeli rovnou ze školy...

Jen v Bělorusku je v seznamech likvidátorů uvedeno 115 493 lidí. Podle údajů ministerstva zdravotnictví v letech 1990–2003 zemřelo 8 553 z nich. Dva denně...“

„Takhle začínaly dějiny...

Rok 1986... Na prvních stránkách sovětských i zahraničních novin se postupně objevily reportáže ze soudu s viníky černobylské katastrofy...

Kdežto teď...? Představte si prázdný čtyřpatrový dům. Dům bez obyvatel, zato s nábytkem a oblečením, které se už nikdy nedají použít. Protože ten dům stojí v Černobylu... Ale právě v takovémto domě mrtvého města byla pro novináře uspořádána malá tisková konference s těmi, kteří měli viníky atomové tragédie soudit. Na nejvyšší úrovni, tedy na ÚV KSSS, bylo rozhodnuto, že soud proběhne přímo na místě zločinu. Přímo v Černobylu. Soud se konal v místním kulturním domě. Na lavici obžalovaných se objevilo šest mužů – ředitel jaderné elektrárny Viktor Brjuchanov, hlavní inženýr Nikolaj Fomin, zástupce hlavního inženýra Anatolij Ďatlov, vedoucí směny Boris Rogožkin, vedoucí reaktorového provozu Alexandr Kovalenko a inspektor Státního dozoru v jaderné energetice SSSR Jurij Lauškin.

Normální publikum tu nebylo žádné, jedině novináři. Ostatně lidé už tu žádní nežili, město bylo uzavřeno jakožto „oblast přísné radiační kontroly“. Není vlastně právě tohle důvod, proč má proces proběhnout právě tady? Čím méně svědků, o to menší povyk... Nikde žádné kamery a žádní západní reportéři. Všichni si samozřejmě na lavici obžalovaných přáli vidět desítky odpovědných vysokých funkcionářů včetně těch moskevských. Svůj díl odpovědnosti měla nést i moderní věda. Režim ale přikývl pouze na výhybkáře.

A pak už padaly rozsudky: Viktor Brjuchanov, Nikolaj Fomin a Anatolij Ďatlov dostali po deseti letech, zbylí tři muži si odnesli nižší tresty. Anatolij Ďatlov a Jurij Lauškin na následky silného ozáření během výkonu trestu zemřeli. Hlavní inženýr Nikolaj

Fomin se zbláznil... Zato ředitel elektrárny Viktor Brjuchanov si poctivě odseděl celých deset let. Když byl propuštěn, čekali na něj příbuzní a pár novinářů. Celá tahle událost proběhla naprosto nenápadně.

Bývalý ředitel dnes žije v Kyjevě a pracuje jako řadový úředník u jedné firmy.

Takhle tedy celý příběh skončil...“

„Ukrajina už brzy zahájí grandiózní stavbu. Nad sarkofágem, který v roce 1986 zakryl zničený čtvrtý blok Černobylské jaderné elektrárny, vyroste pod názvem Oblouk nová ochranná stavba. Základní kapitál ve výši 768 milionů dolarů poskytlo 28 donátorských zemí. Nová schránka už by neměla vydržet jen třicet let, ale celých sto. Projektována je také mnohem velkoryseji, protože pod její klenbou musí být dost místa na zpracování a definitivní uložení radioaktivních trosek. Bude proto třeba vytvořit masivní základy, které budou mít podobu umělého železobetonového skalního masivu. Poté bude vybudováno trvalé úložiště, kam se postupně převezé obsah starého sarkofágu. Nová stavba vznikne z vysoce kvalitní oceli, schopné odolat silnému gama-záření. Jen kovu se tu spotřebuje 18 tisíc tun...“

Oblouk bude stavba v dějinách lidstva zcela bezprecedentní: zaprvé vás ohromí už výška dvojitě klenby – 150 metrů. Co do estetické hodnoty se bude blížit Eiffelově věži...“

Podle materiálů běloruských novin z let 2003–2005

Osamělý lidský hlas

O čem vám mám vlastně vyprávět... O smrti, nebo o lásce? Nebo je to totéž... O čem tedy?

Nedávno jsme se vzali. Ještě jsme se drželi za ruce, když jsme šli po ulici, dokonce i když jsme šli na nákup... Vždycky spolu. Říkávala jsem mu: Miluju tě... Ale to jsem ještě nevěděla, jak moc jsem ho milovala. Neuměla jsem si to představit... Bydleli jsme v ubytovně hasičského oddílu, ve kterém sloužil. V prvním poschodí. Byly tam ještě tři mladé rodiny a všichni jsme měli společnou kuchyň. V přízemí, dole, stála auta, červená hasičská auta. Tady sloužil. Vždycky jsem věděla, kde je a co s ním je. Uprostřed noci slyším nějaký hukot. Výkřiky. Podívala jsem se z okna. Všiml si mě: Zavři větrací okýnko a jdi spát. V elektrárně vypukl požár. Budu hned zpátky.

Výbuch jsem přímo neviděla. Jenom plamen. Jako by se všude rozlila zář... Celé nebe... Vysoký plamen. A saze. Žár byl strašlivý. A on pořád nešel. Saze vznikaly z toho, že hořel asfalt, celá střecha elektrárny byla z asfaltu. Potom vzpomínal, že to bylo, jako by chodili po smole. Hasili plameny, ale oheň se šířil dál. Sířil. Shazovali hořící grafit nohama... Odjeli bez protipožární výstroje... tak jak byli, jen v košilích. Nikdo je nevaroval, poslali je jako k obvyklému požáru...

Čtyři hodiny... Pět hodin... Šest... V šest jsme se chystali odjet k jeho rodičům. Sázet brambory. Vesnice Sperižje, kde bydleli jeho rodiče, byla od města vzdálena čtyřicet kilometrů. Seli jsme a orali. To byly jeho oblíbené práce... Maminka často vzpomínala, jak ho s otcem nechtěli pustit do města, dokonce vystavěli nový dům. Ale odešel na vojnu. Sloužil v Moskvě v požárním oddílu, a když se vrátil, nechtěl slyšet o ničem jiném než o hasičích. Nic jiného neuznával. (*Umlká.*)

Někdy jako bych slyšela jeho hlas... Jako živý... Ani fotografie na mě nepůsobí tak jako jeho hlas. Ale on mě teď nikdy nevolá... Ani ve snu... To já volám jeho...

Seďm hodin... V seďm hodin mi vyřídili, že je v nemocnici. Hned jsem vyrazila, ale nemocnici obklíčila policie a nikoho tam nepouštěla. Vjížděly jenom sanitky. Policisti křičeli: Auta jsou dezinfikovaná, nepřibližujte se k nim. Přiběhla jsem nejenom já, ale všechny ženy, jejichž mužové byli tu noc v elektrárně. Běžela jsem hledat svou známou, pracovala v téhle nemocnici jako lékařka. Popadla jsem ji za plášť, jakmile vystoupila z auta: Pusť mě tam!... – Nesmím! Je to s ním zlé. Všichni jsou na tom špatně... Přitahuju ji k sobě: Jenom podívat... – Dobrá, říká, tak ale rychle. Na patnáct dvacet minut... Zhlédla jsem ho... Byl celý oteklý, opuchlý. Oči mu skoro nebylo vidět... Potřebujeme mléko. Spousty mléka! řekla mi má známá... Musí vypít aspoň tři litry... – Ale on mléko nepije... – Teď ho bude pít... Hodně lékařů, zdravotních sester, zvláště pomocné síly té nemocnice za nějaký čas onemocní... Zemřou... Ale tenkrát o tom nikdo neměl tušení...

V deset hodin dopoledne zemřel operátor Šišonok... Zemřel první... První den... Dozvěděli jsme se, že pod rozvalinami zůstal druhý – Valera Chodemčuk. Nevyprostili ho. Zabetonovali ho. Ale to nám nedocházelo, že oni všichni byli pouze první...

Ptám se: Vaseňko, co budeme dělat?... – Odjed' odtud! Odjed'! Budeš mít dítě... Ano, jsem těhotná. Ale jak bych ho tu mohla nechat samotného? Zapřisáhá mě: Odjed'! Zachraň dítě!... – Nejdřív ti musím přinést mléko a potom uvidíme...

Přiběhla moje kamarádka Táňa Kibjonková ... Její muž leží ve stejném pavilonu... Je s ní její otec, přijel autem. Nasedáme a jedeme do nejbližší vesnice pro mléko. Je to nějaké tři kilometry od města... Kupujeme spoustu třílitrových lahví... Šest, aby stačilo pro všechny... Ale po mléce strašně zvraceli... Stále ztráceli vědomí, dali jim kapačky. Lékaři o nich bůhvíproč stále tvrdili, že jen utrpěli šok z toho, co viděli, nikdo se nezmínil o radiaci. Město se zaplnilo vojenskou technikou, byla na všech cestách. Všude byli vojáci. Přestaly jezdit tramvaje a vlaky. Ulice čistili jakýmsi bílým práškem... Měla jsem obavu, jak se zítra dostanu do vesnice, abych mu koupila čerstvě nadojené mléko. Nikdo nemluvil o radiaci... Jenom vojáci měli respirátory... Lidé z města si nosili z obchodů chléb a otevřené kornouty s bonbony. Sladké pečivo leželo na pultech... Normální život. Jen... Ulice ošetřovali nějakým práškem...

Večer mě do nemocnice nepustili... Kolem byla spousta lidí... Stála jsem proti jeho oknu, přišel k němu a něco na mě volal. Tak zoufale! V davu se rozkřiklo, že je v noci odvezou do Moskvy. Ženy se srazily do houfu a volaly: Pojedeme s nimi. Pusťte nás k našim mužům! Nemáte právo...! Strkaly se a hlučely. Vojáci už kolem nás vytvořili dvojstup a vytlačovali nás. Tu vyšel lékař a potvrdil, že poletí letadly do Moskvy, ale my jim přece musíme nejdřív přinést oblečení, to, v kterém byli v elektrárně, shořelo. Autobusy už nejezdily a my běžely přes celé město. Přiběhly jsme s taškami, ale letadlo už odlétlo... Mazaně nás doběhli... Abychom nenařikaly a neplakaly...

Noc... Po jedné straně ulice stojí autobusy, stovky autobusů (už připravovali město k evakuaci), na druhé straně stovky požárních aut. Sehnali je odevšad. Celá ulice je samá bílá pěna... Brodíme se v ní... Nadáváme a pláčeme...

Rádio hlásilo, že město možná bude evakuováno na tři až pět dní, vezměte si s sebou teplé věci a sportovní oblečení, budete žít v lesích. Ve stanech. Lidé se dokonce zaradovali: Pojedeme do přírody! Oslavíme tam První máj. To bude něco neobyčejného.

Připravovali si na cestu šašliky, nakupovali vodku... Brali si s sebou kytary a magnetofony... Byly to naše oblíbené májové svátky! Plakaly jenom ty, jejichž mužové byli postiženi.

Na cestu se nepamatuju... Když jsem uviděla jeho maminku, jako bych procitla: Maminko, Vasja je v Moskvě! Odvezli je zvláštním letadlem!... Vysadili jsme na zahradě brambory a zelí (a po týdnů vesnici evakuují!). Kdo to tehdy věděl? Kdo to mohl vědět? Kvečeru jsem začala zvracet. Byla jsem v šestém měsíci těhotenství. Bylo mi strašně špatně... V noci se mi zdálo, že na mě volal ve snu: Ljusjo, Ljusenko!... Když zemřel, nikdy mě už nevolal. Ani jednou... (Pláče.) Ráno vstávám s jedinou myšlenkou, že pojedou do Moskvy. Sama... Proč jsi taková? pláče maminka. Vzali jsme s sebou i tatínka: „Doveze tě tam.“ Vybral ze spořitelny všechny uložené peníze. Všechny.

Na cestu se nepamatuju. Ta mi zase vypadla z paměti... V Moskvě jsme se prvního milicionáře zeptali, v které nemocnici leží černobyľští hasiči, a on nám řekl, že v šesté – ve Ščukinově ulici...

Do téhle nemocnice, je to speciální radiologie, bez propustky nepouštěli. Dala jsem vrátné peníze a ona povídá: „Tak jdi!“ Řekla mi, jaké je to patro. A znovu jsem někoho prosila, zapřísahala. A už sedím v pracovně vedoucí radiologického oddělení Angeliny Vasiljevny Guskovové. Tenkrát jsem ještě nevěděla, jak se jmenuje, nic jsem si nepamatovala... Věděla jsem jenom, že ho musím vidět... Najít...

Najednou se mě zeptala:

„Milá moje zlatá! Milá zlatá... Máte děti?“

Jak se z toho dostanu? A už je mi jasné, že musím své těhotenství zapřít. Jinak mě k němu nepustí! Dobře že jsem hubená, nic na mně není vidět.

„Ano,“ odpovídám.

„Kolik?“

Myslím si: Musím říct, že dvě. Kdybych měla jedno, určitě by mě nepustila.

„Chlapce a holčičku.“

„Když máte dvě, to už asi rodit nemíníte. A teď poslouchejte: centrální nervový systém je zasažen naplno, kostní dřev je úplně zničená...“

Nu dobrá, myslím si, bude trochu nervózní.

„A ještě poslyš: jestli se rozpláčeš, okamžitě tě vyhodím. Objímat se a líbat je vyloučeno. Nechod' k němu blízko. Dávám ti půl hodiny.“

Ale já věděla, že už odtud neodejdu. Jestli odejdu, tak s ním. To jsem si přísahala.

Vstupuju dovnitř... Oni tam všichni sedí na postelích, hrajou karty a smějou se.

„Vasjo!“ křičí na něj.

Tak se otočil:

„Jéžiš, kluci – a jsem ztracenej! I tady mě našla!“

Vypadal dost legračně: pyžamo měl tak osmačtyřicítku, a to jinak nosí dvaapadesátku. Rukávy krátké a nohavice taky. Ale otok na tváři už zmizel... Aplikovali jim nějaký roztok...

„Proč bys byl ztracenej?“ ptám se ho.

Chce mě obejmout.

„Seď, seď,“ nepouští ho ke mně lékař. „Tady není místo na objímání.“

Nějak jsme to obrátili v žert. A to už se všichni sběhli, dokonce i z jiných pavilonů. Všichni jsou od nás. Z Pripjati. Přivezli jich le-tadlem osmadvacet. Co je u nás nového? Co se děje ve městě? Říkám, že začala evakuace, celé město odvázejí na tři nebo pět dní. Chlapci mlčí, ale byly tam taky dvě ženy, jedna z nich měla službu v den, kdy došlo k havárii, a teď zanaříkala:

– Bože můj! Jsou tam mé děti. Co je s nimi?

Chtěla jsem s ním být sama, třeba jen chvíli. Chlapci to vy-cítili, každý si vymyslel nějaký důvod a odešli na chodbu. Objala jsem ho a políbila. Odsunul se.

„Nesedej si vedle mě. Vezmi si židli.“

„To jsou všechno hlouposti,“ mávla jsem rukou. „Tys viděl, kde došlo k výbuchu? Co to vlastně je? Vždyť jste se tam dostali první...“

„Nejspíš nějaká sabotáž. Někdo to schválně nastražil. Všichni naši chlápci si to myslí.“

Tehdy se takhle mluvilo. Myslelo.

Když jsem přišla druhý den, ležel už každý sám, každý v jiném pokoji. Přísně jim zakázali vycházet na chodbu. Vzájemně se bavít. Dorozumívat se ťukáním na zeď... Tečka – čárka, tečka – čárka... Tečka... Lékaři to vysvětlovali tím, že každý organismus reaguje na dávky ozáření různě a to, co vydrží jeden, druhý nesnese. Tam, kde leželi, dezinfikovali dokonce i zdi. Zleva, zprava a poschodí pod nimi... Všechno vystěhovali, nebyl tam jediný nemocný... Pod nimi a nad nimi nikdo nebyl.

Tři dny jsem bydlela u svých moskevských známých. Říkali mi: Vezmi si kastrůlek, misku, vezmi si všechno, co potřebuješ, jako doma. Tak dobří to byli lidé... Tak dobří! Vařila jsem drůbeží vývar, pro šest lidí. Šest našich chlapců... Hasičů... Z jedné směny... Všichni měli tu noc službu: Vaščuk, Kibjonok, Tiťonok, Pravik, Tyščura. V obchodě jsem jim všem koupila zubní pastu, štetku na holení a mýdlo. Nic takového v nemocnici nebylo. Koupila jsem i malé ručičky. Divím se dnes svým známým, samozřejmě se báli, nemohli se nebát, už se šířily všelijaké fámy, ale oni mi přesto sami navrhovali: Vezmi si, co potřebuješ. Vezmi! Jak je mu? Jak je všem ostatním? Zůstanou naživu? Budou žít... (*Umlká.*) Potkala jsem tehdy spoustu dobrých lidí, nevzpomenu si na všechny... Celý svět se mi scvrkl do jediného bodu... Zmenšil se... On... Pouze on... Vzpomínám si na jednu starší sanitářku, jak mě poučovala: Existují nemoci, které jsou nevyléčitelné. Pak je nejlíp sedět a hladit ruce.

Brzy ráno jedu na trh, odtud ke svým známým, vařím vývar, všecko procedit a nalámat na malé kousky, rozdělit na jednotlivé porce... Někdo mě prosil: Dones nám jablka... S šesti půllitrovými bandaskami. Pořád pro šest! A do nemocnice... Sedím tam do večera. A večer znovu na druhý konec města. Jak dlouho bych to tak byla vydržela? Ale za tři dny mi navrhli, že mohu bydlet v hotelu pro nemocniční personál, přímo v nemocničním areálu. Bože, takové štěstí!!

Jenže tam není kuchyně. Jak jim budu vařit?

„Už nemusíte nic vařit. Jejich žaludky přestaly přijímat potravu.“

Začal se proměňovat – každý den jsem se setkala s jiným člověkem... Spáleniny pronikaly na povrch... Na rty, na jazyk, na tváře – nejprve se objevily malé ranky, pak se rozrůstaly... Sliznice se odlupovala v celých pruzích... V bílých kouscích... Barva tváře... Barva těla... Namodralá, červená... šedohnědá. A přece je to tělo pořád moje, mé milované! To se nedá vypovědět! To se nedá vypsát! Dokonce ani přežít... Naštěstí to všechno postupovalo strašně rychle, nebyl čas přemýšlet, ani plakat.

Milovala jsem ho! Ještě jsem netušila, jak moc jsem ho milovala! Sotva jsme se vzali... Ještě jsme si jeden druhého neužili... Jdeme po ulici. Chytí mě za ruce a točí se se mnou. A líbá mě, líbá. Kolemjdoucí se usmívají...

Klinika těžkých nemocí z ozáření – čtrnáct dní... Za čtrnáct dní člověk umírá...

V hotelu mě první den měřili dozimetrem. Šaty, kabelku, peněženku, střevice. Dokonce i spodní prádlo. A to všechno mi zabavili. Místo toho mi dali nemocniční župan ve velikosti šestapadesát, já měla čtyřiačtyřicítka, a trepky třiáčtyřicítka místo sedmatřicítek. Šaty vám možná přivezeme, možná ne, sotva se asi dají „vyčistit“. V takové paradě jsem se před ním objevila. Vylekal se: Proboha, jak to vypadáš?! A já se pořád snažila vařit vývar. Stavěla jsem varnou nádobu do skleněné mísy... Házela jsem do ní kousky slepice... Maličké, úplně maličké... Potom mi někdo přenechal svůj kastrůlek, snad uklízečka nebo hotelová vrátná. Někdo jiný mi dal prkénko, na kterém jsem krájela čerstvou petržel. V nemocničním županu jsem nemohla na tržnici, někdo mi zeleninu nosil. Ale bylo to stejně marné, nemohl pít... Spolknout syrové vejce... A já bych mu byla ráda dala nějakou dobrotu! Jako by to mohlo pomoci. Běžela jsem na poštu: Děvčata, prosím vás, potřebuju spěšně zavolat svým rodičům v Ivano-Frankovsku. Umírá mi tady muž... Nějak se ihned dovítily,

odkud jsem a kdo je můj muž, okamžitě mě spojily. Můj tatínek, sestra a bratr odletěli týž den za mnou do Moskvy. Přivezli mi mé věci. A peníze.

Devátý květen... Vždycky mi říkal: Neumíš si představit, jak je Moskva krásná! Zvlášť v Den vítězství, když spustí ohňostroj. Rád bych, abys to taky viděla... Sedím u něho v pavilonu, otevřel oči:

„Je teď den, nebo večer?“

„Je devět večer.“

„Otevři okno! Začíná ohňostroj.“

Otevřela jsem okno. Jsme v sedmém poschodí, celé město leží před námi! Kytice barevných rachejtlí vzlétla k nebi.

„To je teda něco!“

„Slíbil jsem, že ti ukážu Moskvu. A taky jsem ti slíbil, že o svátcích ti budu celý život dávat květiny...“

Otočila jsem se – a on vyndával zpod polštáře tři karafiáty. Dal sestře peníze a ona mu je koupila.

Běžela jsem k němu a líbám ho:

„Můj jediný! Lásko má!“

Rozdurdil se:

„Co ti řekli doktoři? Mě nesmíš objímat! Ani líbat!“

Nedovolili mi ho objímat... Ale já... Já ho zdvíhala a posazovala... Stlala mu postel... Dávala jsem mu teploměr a zase ho vytahovala... Přinášela jsem bažanta a odnášela... Umývala jsem ho... Celou noc jsem u něj byla. Sledovala jsem každý jeho pohyb. Vzdech.

Dobře že to nebylo v pokoji, ale na chodbě... Zatočila se mi hlava, chytila jsem se parapetu... Kolem šel lékař, vzal mě za ruce a spustil:

„Vy jste těhotná?“

„Ne, ne!“ Vyděsila jsem se, aby nás někdo neslyšel.

„Nezapírejte!“

Tak jsem se lekla, že jsem ho ani nestačila o něco poprosit.

Nazítří musím k vedoucí:

„Proč jste mě podvedla?“ zeptala se odměřeně.

„Neměla jsem jinou možnost. Kdybych řekla pravdu, byli by mě poslali domů. Byla to milosrdná lež!“

„Čeho jste tím dosáhla?“

„Jsem přece s ním...“

„Milá moje zlatá! Milá zlatá...“

Celý život budu vděčná Angelině Vasiljevně Guskovové. Celý život!

Ostatní ženy také přijížděly, ale ty už do nemocnice nepustili. Byly tam se mnou matky těchto mužů: matkám to dovolili... Maminka Volodi Pravika prosila Boha: Vezmi si radši mne.

Americký profesor, doktor Gale... To on transplantoval kostní dřev... Utěšoval mě: Naděje existuje, nepatrná, ale existuje. Tak mohutný organismus, takový silák! Poslali žádost všem jeho příbuzným. Dvě sestry přijely z Běloruska, bratr z Leningradu, byl tam zaměstnaný. Nejmladší Nataša, bylo jí čtrnáct let, velice plakala a bála se. Ale její kostní dřev byla nevhodnější... (*Umlká.*) Už o tom dokážu vyprávět... Dřív jsem nemohla... Deset let jsem mlčela. Deset let. (*Umlká.*)

Když se dověděl, že kostní dřev chtějí odebrat jeho nejmladší sestřičce, rázně odmítl: To radši umřu. Nedotýkejte se jí, je ještě maličká... Starší sestře bylo dvacet osm, je zdravotní sestra, věděla, co podstupuje: Jen aby zůstal naživu, říkala. Viděla jsem tu operaci. Leželi vedle sebe na lůžkách... V operačním sále bylo velké okno. Operace trvala dvě hodiny... Když končili, bylo hůř Ljudě než jemu, měla na prsou osmnáct ran, ztěžka se probírala z narkózy. I teď je nemocná, má invalidní důchod. Neprovdala se. A já běhala z jednoho pokoje do druhého, od něho k ní. Neležel už v obyčejném pokoji, ale ve zvláštní izolační místnosti za průzračnou stěnou, kam nebyl dovolen přístup. Jsou tam taková speciální zařízení, aby bylo možné dávat injekce a cévky, aniž se vstoupí za průzračnou stěnu... Všechno tam je na automat a pod zámkem, ale já se s tím naučila zacházet... odsunout... a proniknout k němu... Vedle jeho postele stála malá stolička... Bylo mu tak špatně, že už jsem od něj nemohla odejít ani na chvíli. Pořád mě

volal: Ljusjo, kde jsi? Ljuseňko! Pořád mě volal a volal... Ostatní izolované pokoje, kde leželi naši chlapci, měli na starosti vojáci, protože sanitáři to odmítli, žádali ochranný oděv. Vojáci vynášeli mísy. Vytírali podlahy, přestýlali prádlo na posteli... Dělalí úplně všechno... Kde se tam vzali vojáci? Na to jsem se neptala... Myslela jsem jenom na něj... Na něj... A každý den slyším: Ten umřel, ten umřel... Zemřel Tyščura. Zemřel Tiťonok. Zemřel... Jako rána palicí do hlavy...

Stolice vycházela pětadvacetkrát, třicetkrát za čtyřiaadvacet hodin... S krví a hlenem... Na rukou a na nohou mu začala praskat kůže... Všude mu naskákaly puchýře... Když pohnul hlavou, zůstávaly na polštáři chomáče vlasů... Vše, co mi bylo tak milé. Drahé... Pokoušela jsem se žertovat: To je výhoda. Nebudeš se muset česat... Brzy všechny chlapce ostříhali. Jeho jsem ostříhala sama. Všechno jsem pro něj chtěla dělat sama. Kdybych to fyzicky vydržela, neodešla bych od něj dvacet čtyři hodin. I minutky jsem litovala... (*Dlouho mlčí.*) Přijel můj bratr a vyděsil se: Já tě tam nepustím!... A tatínek mu říká: Takovou ženskou chceš zadržet? Ta tam vleze oknem! Po požárním žebříku!

Odešla jsem... Vracím se a on má na stolku pomeranč... Velký, ne žlutý, růžový. Usmívá se: Ten jsem dostal. Vezmi si... Zdravotní sestra dává za sklem znamení, že ten pomeranč se nesmí jíst. Když už vedle něho nějaký čas ležel, je nebezpečné se k němu přiblížit... „Tak jez,“ prosí mě, „ty máš pomeranče ráda...“ Beru pomeranč do ruky. A on právě zavírá oči a usíná. Celou dobu mu dávali prášky, aby spal. Narkotika. Sestřička se na mě dívá vyděšená... A já? Jsem ochotna udělat cokoli, jen aby nemyslel na smrt... A na to, že jeho nemoc je strašlivá a že se ho bojím... Útržek nějakého rozhovoru... Zůstal mi v paměti... Někdo mi domlouvá: Nesmíte zapomínat, že před vámi není muž, milovaný člověk, ale radioaktivní objekt s vysokou pravděpodobností, že vás může ozářit. Nejste přece sebevrah. Vzpamatujte se... A já jako šílená na to: Já ho miluju. Já ho miluju!... Když spal, šeptala jsem: Já tě miluju... Šla jsem po nemocničním dvoře: Já tě miluju... Vynášela

bažanta: Já tě miluju!... Vzpomínala jsem, jak jsme spolu dříve žili... V naší ubytovně... Usnul, jenom když mě držel za ruce. Celou noc...

V nemocnici ho vezmu za ruku a nepouštím ji...

Je noc. Ticho. Jsme sami... Podíval se na mě nějak pronikavě a najednou říká:

„Tak rád bych viděl naše dítě. Jaké bude?“

„Jak mu budeme říkat?“

„To si vymyslíš ty sama...“

„Proč já sama, když jsme dva?“

„Takže jestli to bude chlapec, ať se jmenuje Vasja, a jestli holčička, tak Nataška.“

„Proč Vasja? Já už jednoho Vasju mám. Tebe. Já druhého nepotřebuju.“

Ještě jsem netušila, jak jsem ho milovala! Jeho... Jen jeho... Jako bych byla slepá. Ani jsem necítila pod srdcem tlukot... Třebaže jsem už byla v šestém měsíci... Myslela jsem si, že je ve mně, můj maličký, a že je tam ochráněn... Můj maličký...

O tom, že s ním přespávám v jeho izolovaném pokoji, nikdo z lékařů nevěděl. Nenapadlo je to... Pouštěly mě sestřičky. První čas mě taky přemlouvaly: Jsi mladá. Co sis to vzala do hlavy? To není člověk, to je reaktor. Shoříte spolu... Jako pes jsem za nimi běhala... Celé hodiny jsem stála u dveří. Prosila jsem je, žadonila... A tu řekly: Čert tě vem! Nejsi normální... Ráno před osmou hodinou, kdy začínala lékařská vizita, mi dávaly přes průhlednou stěnu znamení: Upaluj! Na hodinku si odskočím do hotelu. A od devíti ráno do devíti do večera mám propustku. Nohy mi až ke kolenům zmodraly, otekly, tak jsem byla unavená. Ale moje duše byla silnější než mé tělo... Moje láska...

Pokud jsem byla s ním... tak to nedělali... Ale když jsem odešla, fotografovali ho... Bez šatů. Nahého... Ležel jen pod lehkým prostěradlem. To jsem každý den měnila, kvečeru bylo celé zakrvácené. Zdvihám ho a na rukou mi zůstávají kousky jeho kůže, lepí se. Prosím: Miláčku! Pomoz mi! Opři se o ruku, o loket, jak

jen můžeš, abych ti mohla urovnat prostěradlo. Nepřehlédla jsem jediný šev ani záhyb. Každý šev pro něj znamená ránu. Sestříhala jsem si nehty do krve, abych ho někde neodřela. Žádná ze zdravotních sester se nesměla přiblížit, zavolaly vždycky mne. A neustále... Fotografovali... Tvrдили, že je to v zájmu vědy. Já bych je byla všechny odtud vyhnala. Byla bych křičela. Mlátila je. Jak si to mohou dovolit! To všechno je moje... Moje milované... Kdybych je sem tak mohla nepustit. Kdybych...

Vyjdu z pokoje na chodbu... A vrážím do zdi, do divanu, protože je nevidím. Říkám sestře, která má službu: On umírá... Ta mi odpoví: A co bys chtěla? Dostal do těla tisíc šest set rentgenů, a přitom smrtelná dávka je čtyři sta. Sedíš vedle reaktoru... Je jí to také líto, ale jinak. On je mé všechno... Všechno, mé milované.

Když všichni zemřeli, pustili se do opravy nemocnice... Zdi oškrábali, vytrhali parkety a odnesli... Truhláři.

A dál... Konec... Na ten si pamatuju útržkovitě... Tam mám mezery...

V noci u něho sedím na stoličce... Je osm hodin ráno: Vaseňko, já půjdu. Trochu si odpočinu... Otevře a zavře oči, souhlasil. Sotva vejdu do hotelu, do svého pokoje, lehnu si na podlahu, na posteli jsem ležet nemohla, tak mě všechno bolelo, a už klepala sanitářka: Pojd'! Běž k němu! Volá tě zoufale!... To ráno mě Táňa Kibjonková prosila a žadonila: Pojedeme spolu na hřbitov. Bez tebe to nedokážu... To ráno pochovali Vítu Kibjonka a Volodu Pravika... S Víťou byli kamarádi... Naše rodiny se přátelily... Den před výbuchem jsme se společně fotografovali u nás v ubytovně. Naši mužové jsou tam krásní! Veselí! Poslední den našeho někdejšího života... Před Černobylem... Jak jsme šťastní!

Vrátila jsem se ze hřbitova a rychle zvoním na zdravotní sestru: Jak mu je? – Před patnácti minutami zemřel... Jak to? Byla jsem u něj celou noc. Jenom na tři hodiny jsem se vzdálila. Stála jsem u okna a křičela: Proč? Za co?... Dívala jsem se na nebe a křičela... Na celý hotel... Báli se za mnou přijít. Vzpomatovala jsem se: Naposledy ho uvidím! Uvidím! Seběhla jsem ze schodů... Ležel ještě

v izolačním pokoji, ještě ho neodvezli... Jeho poslední slova byla: Ljusjo! Ljuseňko! – Jenom si odskočila. Hned přiběhne, uklidňovala ho sestra. Vzdychl a utichl...

Už jsem se od něho neodloučila... Šla jsem s ním do rakve... Ačkoli si nepamatuju přímo na rakev, ale na velký polyetylénový pytel... Ten pytel... V márnici se mě zeptali: Chcete, ukážeme vám, do čeho ho oblékneme... Chci! Oblékli ho do slavnostní uniformy, na prsa mu dali čepici. Neobuli ho, neměli tak velké boty, protože mu nohy opuchly... Nohy jako konve. Slavnostní uniformu taky rozřezali, jinak ji na něj nemohli navléct, celé tělo už neexistovalo... Byl jedna krvavá rána... Už v nemocnici poslední dva dny. Zdvihnu mu ruku a kost se viklá a klátí, tkáň na ní nedrží. Z úst mu vycházely kousky plic a jater. Dusil se vlastními vnitřnostmi. Ovážu si ruku fáčem a vsunu mu to do úst, všechno, co z něj vychází... To se nedá vypovědět! To se nedá napsat! Ani přežít... To všechno tak blízké... Tak milované. Ani jedna velikost bot mu nešla about... Položili ho do rakve bosého...

Před mýma očima... V slavnostní uniformě ho zastrčili do igelitového pytle a zavázali ho... A pytel pak uložili do dřevěné rakve... A rakev ještě obvázali jedním pytlem. Igelit byl průhledný, ale silný jak voskované plátno... A to všechno uložili do zinkové rakve... Stěží to tam vtěsnali. Jen čepice zůstala navrchu...

Sešli se všichni... Jeho rodiče, moji rodiče... Koupili si v Moskvě černé šátky... Přijala nás mimořádná komise. Všem říkali totéž, že odevzdat vám těla vašich mužů, vašich synů nemůžeme, jsou velmi radioaktivní a budou pochována na moskevském hřbitově zvláštním způsobem. V zaletovaných zinkových rakvích, pod betonovými deskami. A vy musíte tento dokument podepsat. Je třeba váš souhlas... Když se někdo zpěchoval, chtěl si rakev odvézt domů, přesvědčovali ho, že jsou to hrdinové a teď už rodině nepatří. Patří státu...

Sedli jsme si do pohřebního vozu... Příbuzní a nějaké vojenské osoby. Plukovník s vysílačkou... Rádiem vydávají pokyn: Čekejte na naše rozkazy. Čekejte! Dvě nebo tři hodiny jsme projížděli

Moskvou, po okružní cestě... Rádio hlásí: Vjezd na hřbitov není povolen. Hřbitov berou útokem zahraniční dopisovatelé. Ještě čekejte... Rodiče mlčí. Maminka má černý šátek... Cítím, že ztrácím vědomí. Začala jsem být hysterická: Proč se musí můj muž schovávat? Kdo je? Vrah? Zločinec? Trestanec? Koho vlastně pochováváme...? Maminka na to: Tiše, tiše, děvenko... Hladí mě po hlavě, bere mě za ruku. Plukovník rádiem hlásí: Dovolte nám vjet na hřbitov. Žena má hysterický záchvat... Na hřbitově nás obklíčili vojáci. Šli v čestném průvodu... I rakev nesli v čestném průvodu... Nikoho nepustili, aby se s ním mohl rozloučit... Byli jsme tu jen my, pozůstali. Okamžitě hrob zasypali. Rychle, rychle, nařizoval důstojník. Ani jsme nesměli rakev obejmout... A hned jsme museli do autobusů... Všecko probíhalo tajně...

Okamžitě nám koupili a přinesli zpáteční lístky... Na druhý den. Celý čas s námi byl nějaký člověk v civilu, s vojenským chováním, nedovolil nám ani vyjít z hotelu a koupit si jídlo na cestu. Nedej Bože, abychom se s někým dali do řeči, zvláště já. Jako bych byla mohla mluvit, nemohla jsem už ani plakat! Když jsme odcházeli, pokojská spočítala ručníky a prostěradla... A okamžitě je skládala do polyetylénového pytle. Zřejmě je spálili... Za hotel jsme zaplatili sami... Za čtrnáct nocí...

Klinika nemocí z ozáření – čtrnáct dní a nocí. Tak dlouho člověk umírá...

Doma jsem usnula. Vešla jsem do domu a svalila se na postel. Spala jsem tři dny a noci... Nemohli mě probudit... Přijela pohotovost. Ne, řekl lékař, neumřela. Probudí se. Je to takový strašlivý spánek...

Bylo mi třiaadvacet roků...

Pamatuju si jeden sen... Přichází ke mně má zemřelá babička, v šatech, v kterých jsme ji pochovali. A strojí novoroční stromek. – Babičko, proč máme stromek? Vždyť je teď léto... – To se musí. Brzy ke mně přijde tvůj Vaseňka. A on vyrostl mezi lesy... Pamatuju si... Druhý sen... Vasja přichází v bílém a volá Natašu. Natašu, holčičku, kterou jsem ještě neporodila. Už je velká a já se

divím: kdy takhle vyrostla? Vyhazuje ji ke stropu a oba se smějí. Dívám se na ně a myslím si, že štěstí je tak prosté. Tak prosté! A pak se mi zdálo... Jdeme s ním vodou. Jdeme dlouho, dlouho. Zřejmě prosil, abych neplakala... Dával mi znamení. Odtamtud... Shora... *(Nadlouho umlká.)*

Za dva měsíce jsem přijela do Moskvy. Z nádraží jsem šla rovnou na hřbitov. K němu! A tam na hřbitově mě chytly bolesti... Sotva jsem si s ním popovídala. Zavolali sanitku. Dala jsem jim adresu. Rodila jsem tam... U téže Angeliny Vasiljevny Guskovové. Už tenkrát mě varovala: Rodit přijed' k nám. A kam bych v tomhle stavu jezdila? Porod přišel o dva týdny dříve...

Ukázali mi ji... holčičku... Natašenko, zvolala jsem. Tatínek tě pojmenoval Nataška... Na první pohled zdravé dítě. Ručičky, nožičky... Ale měla cirhózu jater... V játrech měla osmadvacet rentgenů... Vrozená srdeční vada... Za čtyři hodiny mi řekli, že holčička zemřela... A zase, že mi ji nedají! Jak to, že mi ji nedáte?! Já vám ji nedám! Chcete si ji vzít pro vědecké účely, ale já vaši vědu nenávidím! Nenávidím! Nejdřív mi vzala jeho, a teď ještě čeká... Nedám vám ji. Pochovám ji sama. Vedle něj... *(Přechází do šepotu.)*

Neříkám vám ta správná slova... Ta pravá... Po porodu nemůžu křičet. A plakat nedokážu. Ale chci... Chci, abyste to věděla... Ještě jsem se s tím nikomu nesvěřila... Když jsem jim svou maličkou holčičku... naši holčičku nedala... Přinesli mi dřevěnou krabičku: Je uvnitř... Podívala jsem se... Zabalili ji do plenek, byla zavinutá v plenkách... Tu jsem se rozplakala: Položte mu ji k nohám. A řekněte, že to je naše Natašenka.

Na hrobě není napsáno: Nataša Ignatěnková... Je tam pouze jeho jméno. Vždyť nebyla ani pokřtěná, ještě neměla jméno, neměla nic... Jenom duši. Duši jsem tam pochovala...

Přicházím k nim vždycky s dvěma kyticemi: jedna je pro něj, druhou kladu do rohu pro ni. Lezu u hrobu po kolenou... Vždycky po kolenou... *(Přerývavě.)* Já jsem ji zabila... Já... Ona... Zachránila mě... Má holčička mě zachránila, vzala na sebe celý

radiový náraz, a sama se stala jeho obětí. Taková malinká. Dušinka. (*Zadýchává se.*) Ona mě zachránila... Ale já je přece miluju oba... Cožpak je možné zabít někoho láskou? Takovou láskou!!... Proč jdou spolu, láska a smrt?... Pohromadě... Kdo mi to vysvětlí? Kdo mi napoví? Lezu u hrobu po kolenou... (*Nadlouho utichá.*)

Dostala jsem v Kyjevě byt. Ve velkém domě, v kterém bydlí všichni, kdo odjeli z atomové elektrárny. Všichni se známe. Byt mám velký, dvoupokojový, o jakém jsme s Vasjou snili. A já se v něm zbláznila! V každém koutku, kam se podívám, všude je on... Jeho oči... Dala jsem se do oprav, jen abych tupě neseděla, abych něco dělala. Tak to trvalo dva roky... Zdá se mi sen... Jdeme spolu a on jde bos... – Proč jsi vždycky neobutý? – Ale protože nic nemám... Zašla jsem do kostela... Kněz mě poučil: Musíš koupit velké boty a položit je někomu do rakve. A napiš lísteček, že jsou jeho... To jsem také udělala... Přijela jsem do Moskvy a hned jsem zašla na hřbitov. V Moskvě jsem mu blíž... Leží tam, na Mitinském hřbitově... Vykládám knězi, oč jde, že musím předat střevíce. Ptá se mě: Víš, jak se to má udělat? Vysvětlil mi to. Právě pohřbívali starého dědouška. Přistupuju k rakvi a pokládám tam botky. – A psaníčko jsi napsala? – Ano, napsala, ale neuvedla jsem, na kterém hřbitově leží... – Tam jsou všichni v jednom světě. Najdou ho...

Nic jsem po životě nechtěla. V noci stojím u okna a dívám se na nebe: Vaseňko, co mám dělat? Nechci bez tebe žít... Ve dne jdu kolem mateřské školy, zastavím se a stojím... Pořád bych se jen dívala na děti... Zbláznila jsem se! A v noci jsem prosila: Vaseňko, porodím dítě. Už se bojím být sama. Už to dál nevydržím. Vaseňko... A podruhé stejně tak prosím: Vaseňko, nepotřebuju muže. Lepší než ty pro mě neexistuje. Chci děťátko...

Bylo mi pětadvacet let...

Muže jsem našla... Nic jsem mu nezatajila, řekla jsem mu celou pravdu. V životě můžu mít jen jednu lásku, milovat jen jednou. Stýkali jsme se, ale nikdy jsem ho nepozvala k sobě. Do domu neměl, tam byl Vasja...

Pracovala jsem jako cukrářka... Dělán dort a kanou mi slzy... Nepláču, ale slzy se mi koulejí po tvářích... O jediné jsem děvčata prosila: Nelitujte mě. Když mě budete litovat, odejdu... Chtěla jsem být jako všichni ostatní... Nemusíte mě litovat... Kdysi jsem byla šťastná...

Donesli mi Vasjovo vyznamenání... Rudé... Dlouho jsem se na ně nemohla podívat... Propukala jsem v pláč...

Porodila jsem chlapečka Andreje... Andrejku... Kamarádky se nad tím pozastavovaly: Ty přece nesmíš rodit. I doktoři se děsili: Váš organismus to nevydrží... Potom... Potom mi řekli, že dítě bude bez ručičky... Bez pravé ručičky... Přístroj to ukázal... No a co, myslela jsem si, naučím ho psát levou! A narodil se normální, krásný chlapeček. Chodí už do školy, učí se na samé výborné. Teď mám někoho, pro koho dýchám a žiju... Všechno dobře chápe: Maminko, když odjedu k babičce na dva dny, budeš moct dýchat? Nebudu! Bojím se s ním rozloučit na jediný den. Šli jsme po ulici... A já cítím, že padám... Tenkrát mě ranila mrtvice... Tam, na ulici... – Maminečko, nemám ti přinést trošku vody?... – Ne, stůj vedle mě. Nikam nechoď... A chytla jsem ho za ruku. Na víc si nevzpomínám... Otevřela jsem oči až v nemocnici... Ale držela jsem ho tak, že lékaři mi sotva rozevřeli prsty. Dlouho měl ruku namodralou. Když teď vycházíme z domu, říká mi: Maminko, jenom mě nechytej za ruku. Já od tebe nikam neodejdu... Je také nemocný: dva týdny je ve škole, dva doma s lékařem. A takhle žijeme. Bojíme se jeden o druhého. A v každém koutku je Vasja. Jeho fotografie... V noci si s ním povídám a povídám... Stává se, že mě ve snu poprosí: Ukaž mi našeho hošíčka... My s Andrejkou přijdeme... A on přivede za ruku dcerku... Vždycky přichází s dcerkou. Hraje si jenom s ní...

Takhle žiju... V reálném a nereálném světě zároveň... Nevím, kde je mi líp... (*Vstane. Přejde k oknu.*) Je nás tu hodně. Celá ulice, dokonce ji tak i pojmenovali, Černobylská. Celý život ti lidé pracovali v atomové elektrárně. Ještě teď tam jezdí na směny. Nikdo tam nežije a žít nikdy nebude. Mnoho z nich má strašlivé nemoci,

jsou invalidní, ale elektrárnu nezavrhují, bojí se jen pomyslet, že by reaktor měl být odstavený. Neumějí bez reaktoru žít, reaktor je jejich život. Kde a komu jsou dnes jinde potřební? Spousta jich umírá. V mžiku. Umírají v chůzi – šel a upadl, usnul a neprobudil se. Nesl sestřičce květiny, a zastavilo se mu srdce. Umírají, ale nikdo je pořádně nevyslechl. Nezeptal se, co jsme prožili, viděli. Lidi o smrti nechtějí poslouchat. O tom, co je strašné...

Ale já vám vyprávěla o lásce... Jak hluboce jsem milovala.

*Ludmila Ignatěnková,
vdova po hasiči Vasiliji Ignatěnkovi*

Interview autorky se sebou samou, a to o vynechaném příběhu a o tom, proč právě Černobyl zpochybňuje mapu současného světa

„Jsem svědek Černobyly... Nejdůležitější události dvacátého století, a to bez ohledu na strašlivé války a revoluce, pro něž si právě toto století budeme pamatovat. Od katastrofy uběhlo už dvacet let, ale já si ještě dnes kladu otázku, o čem je to mé svědectví – o minulosti, nebo o budoucnosti? Jak snadné je sklouznout k banalitám... K banalitě hrůzy. Já se ale na Černobyl dívám jako na počátek nového věku, což je nejen vědění, ale i metavědění, jelikož člověk tu vstupuje do sporu s předešlými představami o sobě a o světě. Když mluvíme o minulosti či budoucnosti, vkládáme do těchto slov své vlastní představy o čase, jenže Černobyl – to je především katastrofa na pozadí času. Radionuklidy rozeté po naší zemi budou žít padesát, sto i dvě stě tisíc let... Popřípadě ještě déle... Poměřováno délkou lidského života jsou věčné. Čemu jsme tedy schopni porozumět? Je v našich silách vytěžit a rozpoznat smysl této ještě nepoznané hrůzy?

O čem je tato kniha? Proč jsem ji napsala?“

„Ta kniha není o Černobyly, ale o světě Černobyly. O samotné události byly popsány už tisíce knižních i novinových stránek a natočeny statisíce metrů obrazového materiálu. Já se ovšem za-

bývám věcmi, o nichž bych mluvila jako o vynechaných dějinách, o nehmotných stopách naší existence v prostoru a čase. Shromažďuju a zaznamenávám každodennost našich pocitů, myšlenek a slov. Pokouším se zachytit stav duše. Obvyčejný život obvyčejných lidí. Vždyť jinak je to vše dost neobyčejné – jak okolnosti, tak lidé, jež tyto okolnosti řídily a inspirovaly, jak si v novém životním prostoru počínat a jak ho zabydlet. Protože pro ně Černobyl není metafora, ale jejich domov. Kolikrát už umění zobrazovalo Apokalypsu, kolikrát přineslo nejrůznější technické varianty konce světa, ale teď už naprosto přesně víme, že život je mnohem a mnohem fantastičtější! Nějaký rok po katastrofě se mě kdosi zeptal: Všichni o tom píšou, a vy, která tu žijete, nic takového nepíšete. Proč? Jenže já nevěděla, jak o tom psát, s jakými nástroji a z které strany k celé věci přistoupit. Zatímco ve svých předchozích knihách jsem se vciťovala do útrap jiných, teď jsme se já i můj život staly součástí tohoto fenoménu. Splynulo to vjedno a nedá se to od sebe oddělit. Jméno mé maličké země, ztracené na východě Evropy, o níž předtím skoro nikdo nic neslyšel, teď znělo ve všech jazycích, protože ta země se proměnila v černobylskou laboratoř a my Bělorusové jsme se stali černobylským lidem. Ať jsem se od té chvíle objevila, kde chtěla, všichni si mě zvědavě prohlíželi: Tak vy jste odtamtud? A co se tam děje? Mohla jsem samozřejmě rychle sestrojít knihu, jaké tehdy vycházely jako na běžícím páse: co se té noci v elektrárně stalo, kdo za to mohl, jak se havárie před vlastním národem i celým světem tajila, kolik tun písku a betonu bylo zapotřebí na stavbu sarkofágu nad reaktorem vydechujícím smrt... ale cosi mě brzdilo. A co to bylo? Vědomí tajemství. Tenhle pocit, který se v nás po katastrofě velmi rychle usadil, se tehdy vznášel nade vším – nad našimi debatami, činy a obavami. Tohle nebyla událost, to byla obluda. Každý vědomě či nevědomě shledával, že jsme se dotkli neznáma. Černobyl je záhada, kterou teprve budeme muset rozluštit. Nevstřebané znamení. Možná hádanka a výzva pro celé jedenadvacáté století. Najednou bylo jasné, že kromě komunistických, nacionalistických a nových náboženských

výzev, mezi nimiž my lidé žijeme a přežíváme, nás čekají i jiné výzvy, mnohem sverpější a totálnější, jež ovšem zatím nevidíme. I když po Černobyly se nám třeba ledacos alespoň poodhalilo...

Noc na 26. dubna 1986. Za tuhle jedinou noc jsme se přesunuli na jiné místo dějin. Učinili jsme skok do nové reality, a tato realita byla nezávládnutelná nejen pro naše vědomosti, ale i pro naši obrazotvornost. Pouto mezi epochami se přetrhlo... Minulost byla najednou bezmocná, nebylo se v ní oč opřít a v univerzálním (jak jsme až doposud věřili) archivu lidstva jsme klíče k těmto dveřím nenalezli. Nejednou jsem v těch dnech slyšela: „nemám slov, abych vyjádřila to, co jsem viděla a zažila“, „ani v jedné knížce jsem to nečetl, ani v jednom filmu neviděl“, „nikdo předtím mi nikdy nic takového nevykládal“... Jenže mezi okamžikem, kdy se to stalo, a okamžikem, kdy se o tom začalo mluvit, byla pauza. Okamžik němoty... To si pamatují všichni... Někde nahoře přijímali jakási rozhodnutí, smolili tajné instrukce, hnali do vzduchu vrtulníky a na silnice a cesty obrovské množství těžké techniky; dole zase všichni čekali na zprávy, báli se, naslouchali fámám, ale o tom nejdůležitějším, tedy co se to opravdu stalo, všichni mlčeli. Lidé nenalézali slova pro nové pocity, neuměli procítit nová slova, ještě se zkrátka neuměli k věci vyjádřit, ale postupně se nořili do atmosféry nového myšlení – asi tak bych dnes ohodnotila to, jak jsme uvažovali tenkrát. Fakta už nám nestačila, nutkalo nás to podívat se i za ně, pochopit smysl toho, co se stalo. Evidentní bylo, jaký to pro nás všechny byl otrěs, proto jsem hledala ty otresené lidi... Kteří přicházeli s novými, jinými texty... Ty hlasy jako by se k nám občas probíjely skrze sen či blouznění, jakoby z paralelního světa. Černobyl jako by člověka nutil k filozofování. Ano, stávali se z nás filozofové. Chrámy se opět plnily lidmi, jak věřícími, tak včerejšími ateisty... A ti všichni hledali odpovědi na otázky, jež nemohla poskytnout ani fyzika, ani matematika. Náš třírozměrný svět se rozestoupil a najednou jste nikde nepotkali odvážlivce, který by byl i nadále ochoten přísahat na bibli materialismu. Před očima

nám jasně zaplálo nekonečno. Filozofové a spisovatelé, kteří přestávali pod nohama cítit důvěrně známou půdu kultury a tradice, naráz umlkali. V těch prvních dnech nebylo nejzajímavější mluvit s vědci, vysokými potentáty či s generály s velkými hvězdami na ramenou, ale s obyčejnými starými rolníky. S lidmi, kteří se objednají bez Tolstého a Dostojevského, bez internetu, ale jejichž vědomí i přesto jakýmsi nepochopitelným způsobem vstřebalo nový obraz světa. Nezhroutilo se. Nejspíš bychom si snáz poradili s válečnou jadernou pohromou typu té hirošimské, protože na to jsme se přísně vzato připravovali. Jenže katastrofa se odehrála v civilním jaderném objektu – a my jsme byli lidé své doby a věřili jsme, že sovětské jaderné elektrárny jsou nejspolehlivější na světě, tak spolehlivé, že by se klidně daly stavět třeba na Rudém náměstí. Válečný atom, to je Hirošima a Nagasaki, kdežto mírový zase zářící žárovka v každém lidském obydlí. Nikdo netušil, že válečný a mírový atom jsou dvojčata. Spiklenci. Zmoudřeli jsme, celý svět zmoudřel – ale až po Černobyli. Bělorusové jsou dnes něco jako černé skříňky lidstva a zaznamenávají informace pro budoucnost. Informace pro všechny.

Tuhle knihu jsem psala dlouho... Skoro dvacet let... Setkávala jsem se a rozmlouvala s bývalými zaměstnanci elektrárny, vědci, lékaři, vojáky, přesídlenci i s těmi, kteří se vystěhovat nenechali nebo se do třicetikilometrového pásma kolem Černobyli vrátili... S těmi, pro něž je Černobyl základním obsahem jejich světa, protože neotrávil jen vodu a vzduch, ale také vše v jejich nitru a vše kolem nich. Ti lidé mi vyprávěli a hledali tak odpovědi... Přemýšleli jsme společně... Často spěchali, báli se, aby to stihli, a já tehdy ještě nevěděla, že cenou za svědectví může být i jejich život. Tohle si poznamenejte, říkali a často opakovali: Neporozuměli jsme všemu, co jsme tam viděli, ale ať je to zachováno. Třeba si to někdo přečte a pochopí. Pak... Až po nás... Ten jejich spěch měl smysl, mnozí z nich již nežijí. Stačili ale vyslat signál...“

„Vše, co víme o děsech a hrůzách, je nejčastěji spojeno s válkou. Stalinský gulag a Osvětim jsou poměrně nedávné vynálezy zla.

Dějiny byly odjakživa dějinami válek a vojevůdců a válka byla... dejme tomu mírou hrůzy. Proto lidé tak často pojmy válka a katastrofa směšují... V Černobylu byly zcela evidentní klasické symptomy války – všude plno vojáků, evakuace i opuštěná lidská obydlí. Tragédie zásadně narušila běžný životní rytmus. Mediální informace o Černobylu také překypovaly vojenskými výrazy – výbuch, hrdinové... Což velmi znesnadňuje chápání toho, že jsme se ocitli v nových dějinách... Začínají dějiny katastrof... Jenže člověk o tom nechce uvažovat, protože se nad tím nezamýšlel nikdy a schovává se za věci známé. Za minulost. Dokonce i pomníky hrdinům Černobylu připomínají ty válečné...“

„Má první cesta do pásma...“

Zahrady kvetly a ve slunci se jásavě třpytila mladá tráva. Byl to známý... velmi známý svět. Tak mě ze všeho nejdřív napadlo, že vše je na svém místě a vše je jako dřív. Je tu táž země, táž voda, tytéž stromy. Jejich tvar, barva a vůně jsou věčné a nikdo tu nedokáže cokoli změnit. Hned první den mi ale bylo řečeno, že květiny trhat nemám, sedět na zemi taky ne a pít vodu ze studánky už vůbec ne. Navečer jsem viděla, jak pasáci chtěli unavené stádo zahnat do vody, ale sotva k ní krávy došly, ihned se obracely zpátky – nebezpečí prostě nějak vytušily. Taky jsem se dověděla, že kočky přestaly žrát zdechlé myši, i když ty se válely všude, po dvorech, zahradách i v polích. Smrt se skrývala všude, ale byla to jakási jiná smrt. S novou maskou. A neznámou podobou. Člověka to zaskočilo, protože na něco takového nebyl připraven. Nebyl na to připraven jakožto biologický druh, což platí i o jeho přirozených nástrojích, které jsou nastaveny tak, aby uviděly, uslyšely a dotýkaly se. Nic z toho najednou nefungovalo, oči, uši i prsty nebyly k ničemu a pomoci nedokázaly, protože radiace je neviditelná a nevydává žádný pach ani zvuk. Je nehmotná. Celý život jsme bojovali nebo se připravovali na válku, tolik toho o ní víme – jenže teď, zničehonic...! Obraz nepřítelů se proměnil. Máme nového nepřítelů... Či spíš nepřátele: Zabíjela pokosená tráva, ulovené ryby, zastřelená zvířata. Nebo třeba jablko... Ze světa kolem nás, dřív

tak poddajného a vlídného, šel teď strach. Staří lidé, kteří odjížděli do evakuace a ještě si neuměli představit, že je to navždy, se dívali na nebe a říkali: Slunce svítí... Nikde ani kouř, ani plyn. Nikdo nestřílí. Copak tohle je nějaká válka? A z nás jsou najednou běženci... Byl to známý, jenže zároveň neznámý svět.

Jak pochopit, kde jsme se to ocitli a co se s námi děje? Tady... A teď... A zeptat se není koho...

Jak v pásmu, tak v jeho okolí ohromovalo nespočetné množství vojenské techniky. Pochodovali tu vojáci v plné polní a se zbrusu novými samopaly. Nevím proč, ale nejvíc mi v paměti neutkvěly vrtulníky a obrněné transportéry, nýbrž právě ty samopaly... Zbraň... Člověk se zbraní v pásmu... Po kom tam ti ozbrojenci tak mohli střílet a před kým ostatní chránit? Před fyzikou? Před neviditelnými částicemi? Copak se dá zastřelit kontaminovaná půda nebo strom? V samotné elektrárně operovalo KGB. Hledali tam špióny a diverzanty a proslýchalo se, že havárie je ve skutečnosti naplánovaná akce západních tajných služeb, jejímž smyslem je podlomit socialistický tábor. Proto musíme být bdělí.

Tenhle obraz války, ona kultura války – to vše se tu zhroutilo přímo před mýma očima. Vstoupili jsme do neprůhledného světa, kde zlo nic nevysvětluje, nenechá se odhalit a nerespektuje žádné zákony.

Viděla jsem, jak se člověk předčernobylský mění v člověka černobylského.“

„Nejednou – takže je opravdu o čem přemýšlet – jsem zaslechla názor, že chování hasičů, kteří hned první noc bojovali s požárem v elektrárně, a poté i likvidátorů se podobalo sebevraždě. Kolektivní sebevraždě. Likvidátoři často pracovali bez ochranných kombinéz a beze slova šli i tam, kde ‚umírali‘ i roboti, tajilo se před nimi, jak obrovské dávky ozáření dostali, oni se s tím smířili, a pak se dokonce radovali ze státních vyznamenání a diplomů, které dostávali těsně před smrtí... Mnozí z nich se toho ani nedočkali... Takže co jsou tihle lidé zač – hrdinové, nebo sebevrazi? Oběti sovětské ideologie a výchovy? Nevím proč,

ale postupně se zapomíná na to, že zachránili svou zemi. A celou Evropu. Stačí si představit třeba jen na okamžik, že by vybuchly i další tři reaktory...“

„Jsou to hrdinové. Hrdinové nové historie. Bývají srovnáváni s hrdiny od Stalingradu či Waterloo, jenže oni zachránili něco víc než svou vlast – zachránili život sám. Čas života. Živý čas. Černobylem se člověk rozpřáhl na celý božský svět, kde kromě něj žijí i tisíce jiných živočišných druhů. Zvířat a rostlin. Když jsem k nim přicházela, poslouchala jsem jejich příběhy o tom, jak se (jako první a vůbec poprvé!) zabývali novou lidskou nelidskou činností – pochovávali zem do země, tedy zahrabávali kontaminovanou vrstvu půdy i se vším jejím obyvatelstvem – broučky, pavouky i larvami – do zvláštních betonových bunkrů. Se vším tím hmyzem, který často ani neuměli pojmenovat. Jejich chápání smrti bylo najednou docela jiné a vztahovalo se na všechny tvory, ptáky počínaje a motýly konče. Jejich svět už byl světem zcela novým – s novým právem na život, s novou odpovědností a novým pocitem viny. V každém jejich vyprávění byl trvale přítomen fenomén času – poprvé, už nikdy víc, navždy. Vzpomínali na to, jak jezdili po prázdných vesnicích a občas tam potkávali staré lidi, kteří se buď rovnou neodstěhovali, anebo se z cizích krajů zase vrátili: ti po večerech vysedávali při louči, kosili kosou, žali srpem, stromy káceli sekerou a modlili se ke zvířatům i k duchům. K Bohu. Všechno tu najednou bylo jako před dvěma sty lety – a to jim kdesi nad hlavami létaly kosmické lodě. Čas si ukousl ocas a začátek splynul s koncem. Pro ty, co tam byli, Černobyl neskončil v Černobyli. Nevraceli se z války, ale jakoby z jiné planety... Pochopila jsem, že své útrapy zcela vědomě proměňovali v novou znalost, kterou nám pak darovali: tady máte, to vy budete muset s touhle znalostí něco dělat a nějak ji využít.

Hrdinové Černobyli mají jeden pomník... Je to lidskýma rukama zbudovaný sarkofág, do nějž uložili jaderný oheň. Pyramida dvacátého století.“

„V pásmu je člověku líto lidí. Ovšem ještě víc litujete zvířata... Nene, nepřerekla jsem se a hned to vysvětlím... Co zůstávalo v mrtvém pásmu po odchodu lidí? Staré hřbitovy a takzvaná biopohřebiště, tedy hromadné hroby pro zvířata. Člověk zachraňoval jen sám sebe, všechno ostatní tvorstvo zradil; po odjezdu lidí do prázdných vesnic vstupovali vojáci a lovci a veškeré zvířectvo postříleli. Psi přitom hned přiběhli, když slyšeli lidský hlas, a kočky taky... Koně ničemu nerozuměli... Ta zvířata a ti ptáci byli zcela nevinní a umírali bez jediného hlesu, což je ještě děsivější. Indiáni v Mexiku i obyvatelé předkřesťanské Rusi zvířata, která jim sloužila jako potrava, před zabitím prosili o odpuštění. Ve starém Egyptě mělo zvíře dokonce právo člověka žalovat. V jednom ze starých papyrů, jež se dochovaly v pyramidách, se přímo píše: Známa není ani jediná stížnost býka na N. A před odchodem do říše mrtvých Egyptan pronášel předsmrtnou modlitbu, v níž byla i tato slova: Neublížil jsem žádnému hovádku. Nesebral jsem zvířeti ani zrní, ani trávu.

Co nám dala černobylská zkušenost? Nepostrčila nás třeba k onomu mlčenlivému a tajemnému světu našich menších bratří?“

„Jednou jsem na vlastní oči viděla, jak vojáci přišli do vsi, již obyvatelé opustili, a začali střílet...

Slyšela jsem bezmocné skřeky zvířat... Křičela v mnoha svých jazycích... O tom se ostatně píše už v Novém zákoně. Ježíš přišel do Jeruzalémského chrámu a zvolal: Učinili jste sídlo modliteb loupežnickým doupětem! A také jatkami, mohl ještě dodat... Pro mě jsou stovky biopohřebišť totéž co obětiště starých pohanských chrámů. Jenže kterému Bohu bylo obětováno v tomto případě? Bohu vědy a znalosti, anebo bohu ohně? V tomto smyslu Černo byl dospěl dál než Osvětim a Kolyma. Dál než holokaust. Navrhuje konečnost. A naráží na nicotu.

Dívám se na svět kolem sebe jinýma očima... Když po zemi leze drobný mravenec, je mi blíž než dřív. A blíž je mi i pták letící po obloze. Vzdálenost mezi mnou a jimi se zkracuje. Někdejší propast zmizela. Život je vše kolem.

Zapamatovala jsem si i jinou věc... Vykládal starý včelař (a to též jsem později slyšela i od několika jiných): Vyjdu ráno do zahrady – a něco mi tam chybí, nějaký známý zvuk. Prostě tam nebyla ani jedna včela... Neslyšel jsem jedinou včelu! Jedinou! Co to je? Co to má znamenat? Druhý den z úlu nevyletěly taky a třetí jakbysmet... Teprve pak nám oznámili, že na jaderné elektrárně došlo k havárii, a elektrárna je hned vedle. Dlouho jsme o tom nic nevěděli – včely ano, ale my ne. Když se odteď stane cokoli, budu se nejdřív dívat na ně. Na jejich život... A ještě jeden příklad – rozpovídala jsem se s rybáři u řeky a ti si vybavili: Co jsme se tenkrát načekali, až nám někdo z televize všechno vysvětlí, až nám řekne, co máme udělat pro svou záchranu... To žížaly, obyčejné žížaly, se zavrtaly hluboko do země, možná na půl metru, možná na metr. Kutali jsme a kutali, ale žížala na rybaření nikde ani jediná...

Tak kdo z nás je na této zemi důležitější, odolnější a věčnější – my, nebo oni? Od těch bychom se měli učit, jak přežít... A vlastně jak žít...“

„Potkaly se tu dvě katastrofy: jedna sociální, když se nám přímo před očima rozpadl Sovětský svaz, když se náhle potopil celý ten gigantický socialistický kontinent, a druhá kosmická – Černobyl. Ta první nám byla bližší a pochopitelnější. Lidi plně zaměstnávala všednodenní témata: za co budou nakupovat, kam se mají vydat? Čemu věřit? Mají se zase postavit pod čísi prapory, anebo se naučit žít opravdu pro sebe, žít svůj vlastní život? To posledně řečené přece vůbec neznáme, neumíme to, protože takhle jsme ještě nikdy nežili. Tohle prožívali všichni společně i každý zvlášť. Na Černobyl by ale všichni nejradši zapomněli, protože jejich vědomí před ním kapitulovalo. Byla to katastrofa vědomí. Svět našich představ a hodnot vybuchl. Kdybychom nad Černobylem zvítězili nebo mu do důsledku porozuměli, tak bychom o něm přemýšleli a psali víc. Jenže my žijeme v jednom světě, kdežto naše vědomí ve světě jiném. Realita nám uniká, tato realita se do člověka nevtěsná.“

„To ano... Realitu nejsme s to dohonit...“

„Třeba takovýto příklad: Doposud pracujeme se starými slovními opozity daleko–blízko či my–oni... Jenže co znamená daleko nebo blízko po Černobyly, kdy černobylská mračna už čtvrtý den plula nad Čínou či nad Afrikou? Země je najednou tak malá, že na tu kolumbovskou můžeme zapomenout. Na tu nekonečnou. Teď vnímáme prostor jinak – jako zbankrotovaný. A ještě něco: za posledních sto let se lidský život významně prodloužil, ale jeho délka je ve srovnání se životem radionuklidů, které se na naší Zemi usídlily, zoufale mikroskopická. Mnohé z těch radionuklidů tu budou existovat tisíce let. Do takových dálav nahlédnout neumíme! S tímhle vědomím vnímáme čas docela jinak. To všechno Černobyl, jeho stopy. A totéž se děje v našich vztazích s minulostí, s fantastickými představami, se znalostmi... Minulost se projevila jakožto bezmocná, z našich znalostí zbyla jen povědomost, že nevíme nic. Přeladují se i naše city a místo obvyklých slov útěchy říká lékař manželce umírajícího muže: Nesmíte k němu ani přistoupit! Natož ho líbat! Ani hladit! Tohle už není milovaný člověk, ale objekt určený k dezaktivaci. Na to je i Shakespeare krátký. A velký Dante taky. On je to opravdu problém: Políbit, nebo nepolíbit? Pohladit, nebo nepohladit? Jedna z mých hrdinek (v té době shodou okolností těhotná) hladila a líbala a neopustila svého muže až do jeho smrti. Jenže za to zaplatila svým zdravím a životem jejich dítěte. Jak si ale vybrat mezi láskou a smrtí? Mezi minulostí a nepoznanou přítomností? Kdo na sebe vezme tu odvahu a odsoudí manželky a matky, které vedle svých umírajících mužů a synů neseděly? My už nemůžeme věřit jako Čechovovi hrdinové, že za sto let bude člověk nádherný! A jeho život bude taky nádherný!! O tuto budoucnost jsme přišli. Během těch sto let přišel Stalinův gulag, Osvětim... Černobyl... A k tomu newyorské září... Je až nepochopitelné, jak se to vtěsnilo do života jedné generace, do dimenzí jednoho lidského života. Kupříkladu do života mého otce, kterému je dnes třiaosmdesát. Přežil ten člověk?!

Osud je život jednoho člověka, kdežto dějiny jsou životem nás všech. A já chci dějiny líčit tak, abych neztratila ze zřetele lidský osud... Osud jednoho člověka...“

„Nejvíc si v Černobylu člověk zapamatoval život ‚po tom všem‘ – věci bez člověka a krajinu bez člověka. Je to cesta nikam, vyprovázení nikam. Až si nakonec bezděky pomyslíte: Co to je – minulost, nebo budoucnost?“

„Někdy jsem měla dojem, že zaznamenávám budoucnost...“